

“Допотопното” радио в Африка – модерното радио днес

д-р Вяра Ангелова

Защо говорим за “допотопно” радио? Защото радиото, като най-стара електронна медиа, върви към своя заник вече над половин век. След периода на “тоталното му въздействие” върху публиката (20-40 години на 20. век), то се сблъсква с телевизията. Челен удар, който масовизира убеждението, че радиото ще загине. Букварният пример, илюстриращ тази теза, е карикатурата в американски вестник, показваща момче, което бърше праха от радиоприемника на семейния таван, с искрената почуда към баща си: “Какво е това?”. Радиото не изчезва, но постепенно става толкова саморазбираема част от ежедневието, че малко интересува хората.

Разпространението на интернет още веднъж демодира радиото. То се превръща в анахронизъм - неподходящо, неудобно и често недостатъчно гъвкаво за употреба от съвременния човек. Модерните медийни и социални мислители говорят за единен свят, правилата на който се диктуват от мрежата. Радиото става мислимо само като част от тази мрежа, но трудно като самостоятелен играч.

Всичко е вярно и валидно. Но само за т.нар. “цивилизован свят”.

Запленени от идеята, че живеем в глобален свят, ние обаче не отчитаме границите на този свят. А те не са толкова широки. Светът на цивилизацията, разбран с американските мерки за глобална прилика, е ограничен. Извън него остават големи пространства, живеещи по собствени правила. Те неизбежно са повлияни от глобализацията, но не са станали част от нея. В този смисъл **глобалната цивилизация е възможна именно и само чрез поддържането на опозиция, ролята на която се играе от т. нар. “развиващ се свят”**. „Глобалното село” е немислимо без локалното. Влизането в този различен живот, дава възможност на западната цивилизация да дефинира себе си, претенциите си, правилата си. Тъкмо забравянето на факта, че светът не е напълно унифициран води до жестоки културни сблъсъци.

Ето защо ми струва важно да погледнем какво се случва извън мантрите, проповядващи еднаквост в развитието на медийните процеси в света. Да видим алтернативните пътища, независимо дали ни се струват твърде прашни и “допотопни” в сравнение с модерните „информационни магистрали”.

Обект на настоящия ни интерес ще бъде Африка. Многоликият континент, за който средностатистическото познание се изчерпва с метафорите “черния континент” или “безнадеждния континент”. Ще обобщим онези особености в радиото, които го

различават съществено от радиото, такова, каквото го познаваме в Европа, а (предвид заемането на културни модели) и в САЩ. Ще видим колко неочаквано различна може да бъде употребата на едно и също техническо изобретение (каквото е радиото), в зависимост от културните и икономически натрупвания на обществата, в които съществува.

Африка приютява 14 % от населението на света (над 900 милиона души) в 53 държави¹. Различията между отделните държави са големи както в икономическо отношение, така и по отношение на свободата на словото (висока е, напр.: в Южна Африка, Намибия, Ботсвана, остров Мавриций, Мали, Сенегал; липсваща е, напр.: в Алжир, Египет, Судан и Чад²). Въпреки разликите се очертават общи проблеми за всички африкански държави, които предопределят и положението на радиото там:

- глад
- бедност
- безработица
- СПИН
- военни конфликти
- бежанци
- бързо растящо население
- висока неграмотност

Развитието на африканското радио минава през три етапа. То възниква по време на колонизаторските режими (първи етап, средата на 30-те години на 20. век) по образ и подобие на монополните държавни радиостанции в Европа и е създадено точно, за да обслужва интересите на европейските колонизатори. Вторият етап е свързан с извоюването на независимост на африканските държави (50-те, 60-те години на 20 век). Тогава радиото навсякъде по континента минава в ръцете на властта, като монополът на правителствата и държавата върху радиото се запазва до края на 20. век. Третият период е свързан с появата на частните радиостанции като УКВ конкуренция на държавните. В началото на 21. век в Африка работят 450 независими частни радиостанции от различен характер.

Какви са основните характеристики на радиото в Африка днес:

1. Онова, което отличава Африка от останалия свят е, че тъкмо **радиото е най-важната медия, най-доминиращата** по своето влияние. Причините се крият в

¹ По данни на ООН, Population Division, вж. <http://esa.un.org>

² По данни на „Фрийдъм хаус“ от 2006, вж. www.freedomhouse.org

неговата *ниска цена, подвижността и устния му характер*. Три фактора, директно свързани с основните проблеми на континента, които посочихме по-горе (бедност, бежанци и висока неграмотност).

По данни към 2002 г. притежаваните радиоприемници на континента наброяват 200 милиона, докато телевизионните приемници възлизат на 62 милиона³. Седмично радиото достига до 50 процента от възрастните в по-бедните държави и буквално до всеки в по-развитите. Дори в най-бедните държави (Танзания например) 9 от всеки 10 души има възможност да слуша радио. За сравнение – покритието на телевизията е по-малко и е концентрирано предимно в големите градове. Изключение прави Южна Африка, където телевизията вече е задминала радиото⁴.

Тук не бива да се бърка – по брой притежавани радиоприемници, както и по състояние на радиосистемата като цяло, Африка е далеч по-назад от Северна Америка или Европа. Тук става дума за това, че радиото е най-разпространеното техническо средство за комуникация на континента, в сравнение с други, до които населението има достъп.

Силното разпространение на радиото е причината то да бъде следено изкъсо от държавата, тъй като е най-ефективният начин за масово влияние, за преодоляване на дистанциите и на езиково разнообразие, независимо от неграмотността.

2. Следващата особеност на възприемането на радиото в Африка е свързана с **колективното слушане**. Този феномен, познат в Европа в зората на радиото и сравнително бързо преодолян (30 години), в Африка е често срещан днес. “Споделянето” на информационните ресурси е характерно за целия медиен пейзаж – близо 10 човека четат един и същи брой на вестника, трима използват една и съща dial up връзка с Интернет (на местата, където такава има; нея могат да си позволят само заможните), а понякога цяло село гледа един телевизионен приемник⁵.

Причините за колективното използване на радиото можем да търсим в две посоки – икономическа и културна. Икономическото обяснение – в Африка продължава да съществува нерегулярно подаване на електричество, което пречатства разпространението на телевизията. За сметка на това още от 50-те, 60-те години континентът е зает от транзистори на батерии, които превръщат радиото в независимо от спирането на тока и го налагат като пръв източник на информация⁶.

³ Вж. The African Internet – A status report – www3.sn.apc.org

⁴ Вж. Sterling, H. Encyclopedia of Radio. Museum of Broadcast Communications. New York. London, 2004

⁵ Вж. The African Internet – A status report – www3.sn.apc.org

⁶ Вж. Sterling, H. Encyclopedia of Radio. Museum of Broadcast Communications. New York. London, 2004

Културното обяснение се крие в разбирането на Маршал Маклуън за “топлата медия” радио, която въздейства върху племенното чувство на принадлежност на слушателя, като го засяга в интимната му същност. Особено силно е това въздействие в общности, където азбуката е слабо разпространена. Такъв е случаят и с Африка, където устната култура е доминираща, а неграмотността е висока.

Не бива да се забравя, че именно радиото е основата, около която се изгражда националното самосъзнание в африканските държави, след извоюването на независимост. Маклуън се оказва прав, че силата на топлата медия може да се използва за изграждане на чувство за сплотеност⁷.

3. Африка е единственото място в света, където радиото се развива предимно на **къси вълни**. (Изключение прави отново Южна Африка, където развитието на УКВ-мрежата е много бързо.) По този начин африканската публика може да бъде достигната от всички международни радиостанции, излъчващи на къси вълни – ББС, Гласът на Америка, РФИ, Дойче Веле, Холандското радио, Южно африканското радио “Ченъл Африка”. Те са популярни, защото имат програми на африкански езици, освен това и на познатите там европейски езици: френски, английски и португалски. Освен това компенсират слабото развитие на националните радиосистеми в африканските държави, които страдат от недостатъчно финансови ресурси, чести банкрути, недостатъчно резервни части, нестабилни икономики. Частните радиостанции, започнали да се засилват в началото на този век, са концентрирани предимно в градовете и имат УКВ-излъчвания.

Африканската комбинация между национални и международни радиостанции е необяснима за развития свят. Чуждите радиостанции не са гледани като вражески (както това се е случвало в историята на Европа нееднократно), а напротив – като допълващ фактор, който подпомага националните интереси. Африка продължава и днес да разчита на външния свят, за да изгради своя.

4. **Отношенията между частните и държавните радиостанции** в Африка също е нетипично за останалия свят. Свикнали сме да мислим, че държавата или дава свобода на частниците или изобщо не ги допуска в ефир. В Африка е различно – там частниците имат свободата да правят собствени програми, но държавата държи правата върху

⁷ Управляването на чувството за сплотеност чрез медиите, Маклуън илюстрира с възможното говорене: „Следващата седмица ще излъчим 20 часа повече телевизия в Южна Африка, за да охладим племенното чувство, което радиото провокира през последните седмици”- вж. McLuhan, M. Die Magischen Kanäle “Understanding Media”, Verlag der Kunst Dresden, 1996, стр. 42

новините за себе си. Някои частни радиостанции са принудени да препредават новините на държавните си колеги (Танзания и Замбия например⁸), а не да произвеждат свои. Друга модерна проява на радиото е **“нелегалното”** радио, рожба на постоянните политически и военни сражения на континента. Тези “нелегални” радиостанции обслужват различни “босове”, контролиращи относително малки територии и се излъчват често извън държавите, за които са предназначени (такъв е случаят в Сомалия, Судан и Етиопия). Присъствието на тези радиостанции се обяснява освен с друго и с огромното “производство” на бежанци на континента – като по данни на комисията по бежанците към ООН за 2000 г. в Африка има 6,3 милиона бежанци от общо 22,3 милиона за целия свят. Смята се, че прогонените и бежанците в Африка представляват най-голямата катастрофа на човешките права. Бежанците са едни от най-важните потребители на „нелегалното” радио.

Всичко това ни показва как радиото в Африка е инструмент в политическите и военните битки. Сравнението с употребата му в Европа по време на Втората световна война може да бъде направено с доста условности, защото радиото в Европа никога не е срещало толкова на ситно разпределени зони на влияние, в които да бъде използвано като инструмент.

5. **Програмното съдържание** на африканското радио също има своя уникална логика на развитие, непозната другаде. Тя е свързана с възприемането на медиата преди всичко като **образователен институт**. То никога в световната история на радиото не е мислено точно по този начин. За Европа радиото в началото бе културен институт, за САЩ винаги е било част от (шоу)бизнеса. В Африка то е пълно свързано с образованието. Този път е предначертан през 1958 г. когато Генералната Асамблея на ООН приема план за комуникацията в района. Ясно е, че африканските държави са твърде слаби по онова време, за да поощряват разследващата и критичната журналистика, затова се залага на стимулирането на образованието чрез радио. То продължава и днес, като акцентите са⁹:

⁸ Вж. Africa Overview – Human Rights Watch – www.hrw.org и Sterling, H. Encyclopedia of Radio. Museum of Broadcast Communications. New York. London, 2004

⁹ Development of rural radio in Africa: Declaration and plan of action, Ouagadougou, June 1996- Food and Agriculture Organization of the United Nations – www.fao.org, както и Вж. Sterling, H. Encyclopedia of Radio. Museum of Broadcast Communications. New York. London, 2004

- *в сферата на здравето и здравеопазването.* Предавания и цели радиокампании, разясняващи предпазването и борбата срещу СПИН, малария, туберкулоза, полиомиелит. Също - семейно планиране и отглеждане на децата (Танзания).
 - *в сферата на правата.* Увеличава се броят на радиостанциите, които се занимават с разясняването на правата на жените, женските проблеми, равенството между половете (Монголия, Ел Салвадор), с правата на децата (Сенегал)
 - *в сферата на селското стопанство.* Голям брой предавания поставят акцент върху конкретни проблеми на дребния селянин – засаждане, отглеждане и напояване на ориза и памука; проблеми и болести по добитъка
 - *в сферата на грамотността.* Африканското радио продължава и днес да бъде сериозен източник за образование на населението като за разлика от целия останал свят, то е добре интегрирано към образователната система (в Кения например се излъчват уроци по английски за гимназиите; в Папуа Нова Гвинея – образователни курсове за учителите.
 - *в сферата на културата.* Вече споменахме, че за Африка устната култура е на преден план. Това обяснява и широката популярност на поезията, разказването (оралната литература) и драмата през последните над 30 години. Радиото изиграва съществена роля в изграждането на африканското самосъзнание и култура. Точно то е основният източник на записване, съхраняване и опазване на културното наследство в Африка. В това число влиза и поощряването на автентичната африканска музика. Разбирането на радиото като основен извор на образование в широкия спектър, който показахме – от ежедневно-битово знание до познание за света, е немислимо другаде. За хедонистично настроен цивилизован човек е немислимо как е възможно да се използва радиото за образование, щом телевизията и интернета са лукс.
6. Африканската радиосистема е немислима без да споменем и т.нар. **хуманитарни радиостанции**. Множество международни хуманитарни и медийни организации създават радиостанции, които проповядват мир, демокрация и толерантност на размирния континент. През последните години такива радиостанции е имало в Руанда, Сомалия, Либерия, Демократична република Конго, Централна африканска република. Проблемът с тях е, че често щом свърши проектно финансиране, те не са в състояние да продължат да излъчват и скоро биват затваряни по икономически причини. За разлика от тях **локалните радиостанции** (предимно с УКВ обхват), отново работещи по програми на неправителствения сектор, работят с по-малко средства и предимно с доброволчески труд. При тях обаче най-ярко си личи основният проблем пред

радиожурналистиката в Африка – липса на достатъчно подготвен професионален кадрови ресурс.

С краткия преглед на съвременното радио в Африка още веднъж искам да подчертая, че днес можем да говорим за своеобразен “пик” в радиоразвитието на континента. При това в момент когато се чува за поредното отмиране на тази медиа в традиционния ѝ вид по света. Международното внимание е монополизирано от съсредоточаването върху процесите на глобализация, в която модерното се изчерпва с компютъра. В същото време, според всички проучвания и анализи, радиото продължава и ще продължава да бъде модерното средство за комуникация в региона на Африка. И няма как да е иначе, ако вярваме, че Африка е изпуснала не само индустриалната, но и информационната революция¹⁰. Именно затова радиото там има уникална съдба.

ИЗПОЛЗВАНИ ИЗТОЧНИЦИ:

1. McLuhan, M. Die Magischen Kanäle “Understanding Media”, Verlag der Kunst Dresden, 1996
2. Доклад на ООН за комуникациите 1999-2000
3. Sterling, H. Encyclopedia of Radio. Museum of Broadcast Communications. New York. London, 2004
4. Kerina, K. Overview of Africa – Comitee to protect Journalists – www.cpj.org

¹⁰ Вж. Collaboration on International ICT Policy for East and Southern Africa – www.cipesa.org